

Шауренко Анна Володимирівна

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини,

м. Умань, Україна

**Духовне життя сільського населення України крізь призму релігійної палітри
(1991-2005 рр.)**

Анотація. Розглядається духовне життя селян України в 1991–2005 рр. Увага концентрується на комплексному аналітичному дослідженні церковно-релігійного буття мешканців сільських територій України. На основі документів і науково-дослідної літератури проаналізовано загальні тенденції змін у духовній культурі сільського населення протягом окресленого періоду. Значна увага приділяється статистичним даним та усноісторичним дослідженням. Узагальнюючи, відмітимо, що в умовах духовного розкріпачення все активніше відроджувалася релігійна свідомість села.

Ключові слова: духовність, село, церква, віра, Біблія, молитва.

Shaurenko A. V.

Ph.D in Pedagogics, Associate Professor.

of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

(Ukraine, Uman)

**The spiritual life of rural population in Ukraine through the prism of religious palette
(1991-2005).**

Annotation. Under review is spiritual life of peasants in Ukraine 1991-2005. Attention is focused on the complex analytical study of the church and religious life in rural areas of Ukraine. Based on documents and research literature analyzed general trends in the spiritual culture of the rural population within the appointed period. Much attention is paid to statistical data and oral history research. Summarizing, we note that in conditions of spiritual emancipation increasingly revived religious consciousness of the village.

Key words: spirituality, village, church, faith, bible, prayer.

Могутній вплив на формування українського етносу та повсякденне життя сільського населення України справляла релігія. Діючи завжди в конкретному етнічному середовищі як складова самосвідомості певного народу, релігія на терені українського життя органічно ввійшла у його матеріальну і насамперед духовну культуру – мову, традиції, обряди, мораль, космологію, загалом менталітет.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії комплексних праць, присвячених духовному життю селян України в 1991–2005 рр. Звідси

виникає необхідність комплексного аналітичного дослідження церковно-релігійного життя мешканців сільських територій України.

Мета дослідження полягає в тому, що на основі усноїсторичних джерел, науково-дослідної літератури, періодичної преси провести комплексний аналіз духовного життя сільського населення України крізь призму релігійної палітри в умовах незалежної України.

Щоб розкрити особливості духовного життя сільського населення, у статті використано такі друковані видання як: «Людина і світ», «Національна оборона і безпека», «Українське релігієзнавство» ін. Наприклад, на сторінках журналу «Людина і світ» посилаючись на постійну рубрику «У Державному комітеті у справах релігії. Офіційний вісник» опрацьовано інформацію про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації і державно-церковних відносин в Україні та в регіонах. Відомості статей журналу «Національна безпека і оборона», що насичені кількісними показниками та результатами соціологічних моніторингів з питань релігійності українських громадян, стали цінним джерелом у відтворенні особливостей духовного життя селян.

Церковно-релігійна ситуація в Україні була відмінною від тих, що склалися в більшості постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. Тут не було домінуючої Церкви, з якою асоціювало б себе суспільство або переважна його частина. Тому церковно-релігійна ситуація в Україні 1991–2005 рр. визначалась чинниками, більшість з яких були породжені регіональними особливостями релігійного життя, значною мірою зумовлені історичним минулим регіону, національним складом його населення, усталеними традиціями, зокрема сімейними, способом господарювання, загальним культурно-освітнім рівнем населення, політичними процесами тощо [1, с. 45].

Входження України в 1991 р. у свою незалежність співпало з входженням її і у світ демократії. За перші 15 років в умовах повної свободи совісті релігійна мережа України пережила своєрідний ренесанс. Якщо в тоталітарній Україні офіційно було зареєстровано державними органами лише дев'ять конфесій, то на початок XXI ст. їх мали вже більше ста, кількість їх релігійних організацій зросла з 4,5 до біля 34 тисяч. Якщо в радянські часи офіційно відносили себе до віруючих лише 5–10% опитаних, то у 2005 р. кількість релігійних людей збільшилась до 65–70%, а у сільській місцевості цей показник ще більше зростав [1, с. 15].

Для прикладу, поживавлення релігійного життя сільського населення, зазначимо, що у селі Красносілка, що на Вінниччині, знову почали відзначати релігійні свята. З моменту останнього разу святкування релігійного дійства минуло 30 років, і 19 січня 1992 року в центрі села, на ставу, відбулося свято Водохреща. Сюди зійшлося майже все доросле населення Красносілки та діти. Тепер це свято відбувається щорічно [2, с. 314].

На початку 1990–х рр. характерним явищем був екстенсивний розвиток релігійних інституцій, що до середини зазначеного десятиліття завершується: в Україні вже створилась

інституційна мережа релігійних організацій, достатня для задоволення релігійних потреб віруючих і подальший її розвиток мав характер природного відтворення. По роках офіційна статистика Державного Комітету України у справах релігії фіксувала такі зміни кількості релігійних організацій на початок відповідного року: 1992 рік – 12962, 1993 – 15017, 1994 – 14962, 1995 – 16984, 1996 – 18111, 1997 – 19110, 1998 – 20406, 1999 – 21843, 2000 – 23543, 2001 – 25405, 2002 – 27072, 2003 – 28387, 2004 – 29785, 2005 – 30805 [1, с. 30]. За даними Українського центру економічних та політичних досліджень імені Разумкова, центр релігійної активності виразно зміщувався у західні області країни, де проживало лише 19,7 % населення і, при цьому, зосереджено було майже 43 % усього масиву релігійних організацій. Тоді як, майже п'ята частина релігійних громад країни були зосереджені в Центральному регіоні.

Починаючи з перших років незалежності, в Україні особливу роль у духовному, а отже, і культурному житті суспільства стала відігравати церква. Віруючі активно ставили питання про відкриття храмів і реєстрацію тих культових приміщень, які свого часу були зняті з обліку. Упродовж 1996–2005 рр. кількість діючих установ культури на селі зменшувалася, але число культових споруд зросло з 8,8 до 11,3 тис. [3, с. 127].

За конфесійною ознакою в Україні перше місце посідало православ'я. До нього належало 52,2% їх загальної кількості. Православ'я в Україні не мало єдиного інституційного оформлення. Діяло три чисельні Церкви: Українська Православна Церква (УПЦ), Українська Православна Церква – Київський патріархат (УПЦ–КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) – та вісім невеликих угруповань, які сповідували окремі версії православного віровчення [4, с. 18].

Православ'я на Україні функціонувало на двох рівнях: на догматично-канонічному та на рівні побутової релігійності, останній з яких виступав проявом міри та характеру впливу першого на побутову свідомість і поведінку людей конкретної етносоціальної групи.

Церковно-релігійне життя українського населення з 1991 по 2005 рр. значно активізувалося. Соціологічні та усноісторичні дослідження 1991–2005 рр. виявляли чітку тенденцію зростання числа людей, які стали прихильно ставитися до релігії. У 1991 р. за даними опитування проведеного Інститутом філософії тих, хто декларував себе як віруючих, було 43 %, за даними Київського міжнародного інституту соціології – 48 %, за показами Українського центру економічних і політичних досліджень імені Разумкова протягом наступних 14 років особливих змін рівня і характеру релігійності українського суспільства не сталося. До віруючих відносили себе близько 60 % громадян України, а до невіруючих – близько 10 %. Майже кожен п'ятий українець вагався між вірою і невір'ям, а кожен двадцятий був байдужим до питання віри [1, с. 104].

Ядро релігійних осіб, для яких характерним було послідовне дотримання норм і приписів своєї конфесії та відповідна суспільна поведінка, що відповідала багатьом церковним вимогам, залишались незмінними досить тривалий час. Якщо точніше, це кожен восьмий житель України. Місцями найбільшої концентрації віруючих за типом поселення були здебільшого села (61 %) та селища міського типу (62 %).

За перше десятиліття незалежності владою різних рівнів у власність і користування релігійним організаціям Центрального регіону України було передано 4300 культових будівель та понад 10 тис. предметів культового вжитку, побудовано 25797 храмів та молитовних будинків. За роки державної незалежності України кількість культових будівель та пристосованих приміщень якими користувались церкви збільшились на 97,2%. Значна частина цих будівель була відновлена або збудована коштом і стараннями місцевих громад, колективів підприємств чи окремих меценатів. У селах відновлювали систематичне богослужіння. Повертались до життя колишні культові споруди, які до початку 90-х рр. використовували з найрізноманітнішою метою – від складів склотари до клубних приміщень та спортзалів [5, с. 610].

Одним із критеріїв релігійності особи, крім самовизначення щодо віри, належності до певної релігії, була культова поведінка, зокрема відвідування релігійних служб. Дані, отримані в результаті опрацювання анкет-відповідей учасників усного опитування, проведеного автором публікації, засвідчили, що більшість (82 %) мешканців українського села ідентифікували себе як віруючих, релігійних людей, хоч і відвідували церкву нерегулярно. Селяни брали участь у церковних відправах, без настоятелів і служителів сільських храмів не обходилися весільні та поховальні обряди, освячення новозбудованого приміщення чи хрещення дитини.

Майже 1/4 населення не відвідували релігійні служби через їх надмірну тривалість, та через необізнаність в релігійних обрядах. Іншими найбільш поширеними мотивами була невіра в Бога та формальність богослужінь. Тобто певну частину громадян (у т. ч. і віруючих), стримувала від присутності на релігійній службі її ортодоксальний характер.

Серед населення були поширені і наступні думки:

«Якщо я не іду до церкви, не присутній на службі, не здійснюю обряди і не знаю всіх особливостей віровчення, це ще не означає, що я не віруючий» – спогади жителя села Івангород, Христинівського району, що на Черкащині.

«Не мала здоров'я і можливості ходити до церкви, то це я що, не віруюча чи що? Мене батьки вчили дотримуватись Заповідей Божих, а не давати виторг церкві» – спогади жительки села Йосипівка, Ульяновського району Кіровоградської області.

За офіційними даними на поч. XXI ст. потребували Церкви для спілкування з Богом трохи більше половини віруючих 53,2 %, ще 12,7 % свідчили, що їм достатньо спілкування з

Богом «сам на сам». Серед мотивів відвідування релігійних служб були: спілкування здійснення релігійних таїнств; сповіді; причастя; данина традиціям народу і власної сім'ї; душевна тривога; прагнення відчувати полегшення; роковини смерті близьких, друзів; відвідували служіння лише тому, що так робила більшість; за компанію з друзями, родичами, приятелями; відвідування релігійних служінь для задоволення естетичних потреб [6, с. 90].

Для більшості мирян, характерним було наслідування лише обрядовості, не заглиблюючись при цьому в суть конфесійного віровчення. За даними соціологічного опитування 85 % віруючих здійснювали обряд посвячення в ту чи іншу релігійну віру. З них 88 % тих, над ким здійснювався обряд православного хрещення. І хоча переважна більшість проходили обряд у несвідомому віці, він наклав відбиток на формування та усвідомлення людиною свого ставлення до віри [6, с. 92].

Релігійно–церковне життя – явище складне, і чільне місце в ньому належало проповіді слова Божого. Слово в храмі виступало як засіб прямого спілкування Бога з людьми, концентрований вираз сакрального. Божа благодать нібито особисто присутня під час читання Біблії, проповіді Христа, яке саме по собі є своєрідною формою спілкування Бога з віруючими. В слові звучала любов до Бога, спокута перед ним, прохання до нього, очищення перед ним.

Особливе місце в релігійно-церковному житті займала молитва. Вона могла виражатись або як традиційно уставлений текст (наприклад молитва «Вірую», «Богородице, Діво...» тощо), або як текст довільно складений і висловлений священиком у храмі нібито від імені всіх присутніх, або як індивідуально підготовлений віруючою людиною такий текст, коли вона добирає слова відповідно до свого розуміння життєвої ситуації та перспектив особистого життя. Під час виголошення молитви (прямого чи опосередкованого через служителя культу) людина зверталась до Бога як до власного спасителя, який слухає її, хоч і не завжди або не відразу відповідає на її прохання.

Для 73 % віруючих молитва була найважливішою складовою їх духовного життя. Дві третини віруючих, знали текст не більше трьох молитов, інші зверталися до уявлюваного ними Бога у довільній формі. Причинами звернень були негаразди із власним здоров'ям чи здоров'ям когось із близьких, відчуття небезпеки, страху, душевного неспокою і т. д. [6, с. 95].

Окремою темою для сільського населення було читання Біблії.

Для ширшого пізнання Біблії населенням України проводилась робота на державному рівні. Відповідно, у шкільних музеях, бібліотеках, навчальних закладах організовувались книжково-ілюстративні виставки, виставки творів образотворчого мистецтва, проводились вікторини та конкурси творчих робіт [7, с. 32].

Зміни способу життя наприкінці ХХ ст. спонукали віруючих пристосовуватись до умов часу. Миряни змушені були користуватись досягненнями сучасної техніки, інформатики,

медицини, фармакології, хімії, іншим, щоб мати змогу працювати. Вони не могли відмовитись від досягнень цивілізації, тому у своєму буденному житті більшість віруючих відступало від вчення Церкви. Молодь же, у своїй більшості, ставилась формально до релігії та була переконана у можливості людини власними силами вибудувати своє життя без сподівання на Бога. Для молодого покоління релігія була швидше народною традицією, яку по можливості слід шанувати, а не необхідною складовою життя.

Якщо раніше, для православної сім'ї характерним було заохочення до скромності, мінімалізм в їжі, інтер'єрі та одязі, то з кожним роком незалежності швидко поширювались нові стандарти: престижна робота, будинок, повна чаша життєвих благ [8, с. 229].

Церква була діяльним інститутом, що репрезентував, оберігав і поширював релігію, а відтак виступала духовним вихователем людини впродовж усього її життя. Проте відвідували її переважно люди літнього віку, молодь же сторонилася церковного життя через брак часу та низький рівень духовного розвитку.

У підсумку зазначимо, що серед особливостей релігійності сільського населення, впродовж досліджуваного періоду, слід зазначити наступне: із збільшенням віку людини зростає рівень її релігійності; серед чоловіків рівень релігійності був менший чим серед жінок (ця різниця коливалась в межах 15–20% і пояснювалась природнім фактором: жінки більш емоційні, вразливі, чутливі, а світогляд чоловіків більш раціональний і прагматичний); рівень релігійності залежав від регіону; залежність від типу населеного пункту та чисельності його жителів; залежність між релігійним самовизначенням людини та умовами їх виховання в сім'ї.

Таким чином, у роки незалежності спрямовується курс на відновлення духовного виховання шляхом різноманіття релігійної палітри, але відсутність повноцінних умов задоволення потреб віруючих гальмувала прогрес у цій сфері, залишаючись приватним питанням кожного селянина. Для релігійної ситуації кінця ХХ – поч. ХХІ ст. в Україні були характерними дві взаємодоповнюючі та взаємоспонукаючі тенденції: повернення до ортодоксального віровчення (насамперед православ'я) та пошук нових ціннісно-релігійних орієнтирів. Є підстави вважати досить значний розрив між релігійністю населення та його фактичною участю в діяльності Церкви.

Список використаних джерел

1. Україна релігійна. Кн. 1: Стан релігійного життя України: колектив. моногр. в 3–х кн. / ред. А. Колодний – К. : [б. в.], 2008. – 436 с. (Українське релігієзнавство; № 46).
2. Марущак М. Й. Історія села Гнаткова (з минулого по сьогодні) / М. Й. Марущак. – Вінниця : Нова Книга, 2012. – 315 с.
3. Україна у цифрах у 2000 році: корот. стат. довід. / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2001. – 244 с.

4. Сморжевська О. О. Релігійно-церковне життя України (кінець ХХ–початок ХХІ ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Сморжевська. – К. : Вид. Лисенко М. М., 2011. – 244 с.
5. Історія українського селянства: нариси: в 2 т. / НАН України, Інститут історії України; В. А. Смолій (відп. ред.) – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
6. Дудар Н. Релігія і віра в житті українців / Н. Дудар, Л. Шангіна // Нац. безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 83–98.
7. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник //Людина і світ. – 2004. – № 6. – С. 31–37.
8. Недзельська Ю. Характерні ознаки життя православних мирян в контексті українських реалій / Ю. Недзельська // Українське релігієзнавство – 2007 – № 44 – С. 225–233